

Baýram han Türkmen hakynda

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Baýram han Türkmen hakynda BAÝRAM HAN TÜRKMEN HAKYNDÄ

XVI asyrda dünýäde jemgyýet ösüşi ugrunda Gündogar we Günbataryň arasyndaky ýaryş özüniň aýgytly döwrüni başdan geçirýärdi. Gündogar gadymy beýikligini saklamak üçin harby ýeňişler ýaly serişdelere daýanýan bolsa, Günbatar tilsime, heniz barlanmadyk dünýäniň syrly we düýpsüz baýlyklary bilen gyzyklanýardy. Gündogarda şol ýaryşyň esasy ganatlarynyň biri Hindistandaky beýik Teýmiriler (Bahadyrly türkmen döwleti - t.b.) imperiýasy. Şol imperiýanyň döremeginde, berkemeginde, rowaçlanmagynda Teýmir hanedany bilen bilelikde türkmen serkerdesi Baýram han Türkmeniň hem örän uly goşandy bardyr. Alymlar M.Aýdogdyýew bilen A.Nazarowyň 2004-nji ýylda çap etdiren «Baýram han Türkmen we onuň döwri» diýen kitaby şol şahsyýete bagyşlanan.

Baýram han Türkmen ýa-da şoňa belli bir derejede degişli meseleler hakynda dünýäniň, esasan-da Orta Gündogaryň ylmy edebiýatynda ep-esli kitap ýazylypdyr. Türkmenistanda bu şahsyýet barada az iş edilmändi. Ylmy maslahatlar,

konferensiýalar hem geçirilipdi. Türkmen okyjylary, taryh höwesgärleri olardan habarlydyrlar.

Ýöne häzirki gürrüňini edýän kitabymyzyň awtorlary olara geregiçe belet bolmak bilen birlikde, Baýram han mowzugyny täzeçe, has doly işlemäge synanyşypdyrlar. Munuň şeýledigini peýdalanylan çeşmelere seredeniňde-de, kitaby okanyňda-da görmek bolýar. Köpsanly çeşmeleriň birinde Sukutar Reýiň «Baýram han» (Karaçi-1990), Ram Kişar Pandeýiň «Baýram han Türkmeniň ömri we döredijiligi» (Hyrat-1989), Kepal Ramyň «Tezkiratul Umara (Deli-1985) diýen kitaplary, başga-da birnäçe işler has täze maglumatlary özlerine jemleýändikleri, köp meselelere tankydy çemeleşýändikleri bilen aýratyn bellemäge mynasyp. Mysallara ýüzlensek, şu wagta çenli Baýram hanyň ilkinji aýaly Selime begim diýlip görkezilýän bolsa, awtorlar täze kitapda onuň ilkinjisi Jemal han Mewatyň gyzy (ady görkezilmändir) berýärler. Selime begimiň garagoýunly-çagataý nikasynda bolup, Mewatyň gyzy diýilýäniň owgan maşgalasy bolandygy bu işde bellenilip geçilýär. Awtorlaryň bu meseläni gün tertibine girizmekleriniň özüne ýetik sebäbi bar. Ozal tagty elinden aldyran Humayun şa Baýram han Türkmeniň arada durmagy bilen, Sefewi türkmenleriniň şasy Tahmaspdan ýardam sorayar. Şonda ýeterlik ýardam bilen Humayuny üpjün eden Tahmasp Humayuna hem-de onuň hökümdarlygynyň janköýeri Baýram hana täsirli owgan hanlarynyň biri bilen gudaçylyk gatnaşygyny girişmekligi maslahat berýär. Bular şu teklibi kabul edipdirlerbse soňky hökümdarlyk döwründe ýaňky guralan maşgala gatnaşygyndan köp peýdalar görüpdirler. Soňky wagtlarda Baýram han Türkmen Selime begime öýlenipdir. Kitapda Baýram han Türkmeniň bir uýasy bolup, ondan hem iki sany ogluň bolandygy aýdylýar. Olar Ysmaýylguly we Hüseyinguly. Soňky wagtlarda imperiýada görnükli ýerlerde gulluk edipdirler hem-de mydama Baýram han Türkmen bilen gatnaşykda bolupdyrlar.

Baýram han Türkmeniň bir çowlугy Munym han öz wagtynda Hindistanyň günorta sebitleriniň biri bolan Bidarda Teýmiriler imperiýasynyň dikmesi bolup işläpdir.

Baýram han Türkmeniň imperiýanyň önündäki hyzmatlary hakynda kitapda has giňişleýin maglumatlaryň berilýändigini aýtmak gerek. Patyşa Humayun 1555-nji ýylda aradan çykandan soň, mirasdüşeri, emma entek ýaş ýetginjek Akbaryň atalygy bolan Baýram han Türkmeniň özi döwleti dolandyryýar. Ol ýurtda, köşkte bidüzgünçilige, isripçilige, adalatsyzlyga ýol

bermeýär. Döwletiň merkezi dolandyryş wezipelerini alyp barýanlary berk tutýar. Bu ýagdaý uly emeldarlara ýaramaýar. Olar patyşanyň entek «gögeleliginden» peýdalanyp, ony Baýram han Türkmeniň garşysyna «terbiýeläp» başlaýarlar. Şuňa garamazdan, «Hanlar hany» Baýram han Türkmen uly we harby unwan ýene-de berilýär. «Hanlar hany» adyny alaýmak aňsat däl. Onuň hormat-sylagy hem örän uly. Ýanynda 15 müňden 20 müňe golaý leşger saklamaga oňa hukuk berilýär. Baýram han Türkmen ýanyndan 30 müň adamlyk leşger saklapdyr. Olar bolsa agzybir, wepaly ýigitler eken.

Beýik Teýmiriler imperiýasy XVII asyryň başlaryna çenli özüni kuwwatlylygyny saklapdyr we dünýäniň iň beýik döwletleriniň biri bolupdyr. Şu beýik döwletiň gurulmagynda, durkunyň şeýle sagdyn tutulmagynda, uzak ýaşamagynda başarjaň, edenli we ukyply Baýram han Türkmeniň hyzmatynyň çäksizdigini kitabyň awtorlary nygtaýarlar. Göräýmäge ýönekeý, emma dykgat bilen seredeniňde çuňňur manyly bir mysaly getirmek hem artykmaçlyk etmese gerek. Teýmiriler köşgünde Baýezit Baýat diýen sene ýazary bolupdyr. Ol köp işler ýazyp galdyrypdyr. Bu ýazaryň häsiýetli bir tarapy bolup, ol hem hiç kimden ýüz görmändigidir. Onuň hatda patyşa Akbara hem «dinsiz» diýen ýerleri bar. Emma onuň hiç wagtda Baýram han Türkmen hakynda tersin, ýakymyz pikir aýdan ýeri ýok. Iki uly diniň, uly medeniýetiň arasyna düşen Akbar şanyň musulmançylyk ygtygatynda daşky täsirleriň köp bolandygyny ýazar aýtman durup bilmändir.

Kitabyň ähmiýetli taraplarynyň kändigini aýtmak bilen, okyjylaryň öz beýik kowumdaşlarynyň biri bolan tanyml döwlet işgäri, serkerde we şahyr Baýram han Türkmen hakynda öňküden has köp zatlary öwrenjekdiklerine, indi ony has hem ýakyndan tanajakdyklaryna ynanýarys.

Orazpolat EKÄÝEW-BAHARLY.

galkynys_2004 Taryhy makalalar